

УДК: 174:351.74

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-176-182>

Бесчастний Віктор Миколайович,
доктор наук з державного управління,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4650-7371>

ЕТИЧНА ПОВЕДІНКА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ І ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

Стаття присвячена азам професійної етики поліцейських, аналізу європейського і вітчизняного досвіду, утвердженню високих моральних стандартів, прав і свобод, гуманізму, законності, правопорядку. Зокрема наголошується, що основними координатами діяльності поліцейських є антропоцентризм, поєднання правової і моральної свідомості, розуміння соціальної спрямованості своєї професії, домінанта справедливості, законності, відповідальності перед суспільством і державою, культури.

Ключові слова: Національна поліція України; професійна етика поліцейського; етична поведінка поліцейського; права і свободи; гуманізм; законність; правопорядок.

Постановка проблеми. Сучасна Україна обирає для себе європейський шлях розвитку, визначає пріоритети демократії, верховенства права, законності. Цьому вибору повинна відповідати і правоохоронна система. Світове співтовариство має значний досвід щодо ефективної діяльності поліції. Неабияку роль тут відіграють високі моральні стандарти. Діяльність поліцейського завжди перебуває під пильною увагою, оскільки вона пов'язана із забезпеченням правопорядку, гарантуванням безпеки людини, суспільства, держави, реалізацією прав і свобод, захистом власності. Поліцейський завжди працює з людьми, втручається в складні сфери взаємин у конфліктних ситуаціях. Суспільство і держава делегують йому не тільки правові, але й моральні підстави для використання владних повноважень, що накладає велику відповідальність за дотримання законності. Незважаючи на те, що службова діяльність правоохоронця суворо регламентована нормативно-правовими актами, трапляються ситуації, коли він мусить діяти відповідно до власних уявлень про добро і зло, справедливість, честь і гідність. Отже, етична складова є невід'ємною частиною професійної підготовки поліцейського.

Мета статті – аналіз етичної поведінки поліцейських, порівняння європейського і вітчизняного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на постійну увагу до зазначеної проблеми в суспільстві, вона завжди перебуває в колі наукових інтересів багатьох авторів. Зокрема, її розробляють у своїх працях такі науковці: О. М. Бандурка (професійна етика поліцейського), В. В. Бондаренко (професійна підготовка патрульної поліції), М. В. Кожушко (професійна етика курсантів ВНЗ МВС України), В. Л. Ортинський, В. С. Бліхар, М. П. Гетьманчук, В. І. Ряшко, М. Й. Штангерт (культура поведінки працівника ОВС), Г. М. Петрова (деонтологічні засади службової діяльності поліцейського), Ю. М. Самолюк (співвідношення права і моралі), О. М. Солоненко (міжнародні стандарти забезпечення прав і свобод людини в діяльності ОВС).

Виклад основного матеріалу. І мораль, і право постійно еволюціонують. Сучасне суспільство стає більш відкритим, морально орієнтованим, толерантним. Гуманізм як

принцип моралі і права виходить із розуміння людини як вищої цінності, домінанти її прав і свобод, відсутності привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних або інших переконань, статі, етнічного і соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками, поваги до честі і гідності. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [1] у традиції гуманізму проголошує право на життя, заборону катування, рабства і примусової праці, право на свободу й особисту недоторканність, на справедливий суд, право на повагу до приватного і сімейного життя, свободу думки, совісті і релігії, вираження поглядів, свободу зібрань і об'єднань, право на ефективний засіб юридичного захисту, заборону дискримінації і зловживання правами. Професійна діяльність поліцейського якраз і спрямована на протидію злочинності; забезпечення публічної безпеки й порядку; охорону прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави. Принцип гуманізму реалізується у ввічливому ставленні до людини, готовності надати допомогу, у повазі і толерантності. Працівник поліції повинен бачити перш за все людину, в тому числі і в особі правопорушника.

9 листопада 2016 року вийшов Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 1179 Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських [2]. Ці Правила є узагальненим зібранням професійно-етичних вимог щодо поведінки поліцейських на засадах етики і загальнолюдських цінностей, формування почуття відповідальності перед суспільством і законом за свої дії чи бездіяльність, зростання авторитету поліції та рівня довіри громадян до її представників.

Під час виконання службових обов'язків поліцейський повинен:

- неухильно дотримуватися положень Конституції і законів України, інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції;
- професійно виконувати свої службові обов'язки, діяти на підставі, у межах повноважень, у спосіб, визначений Конституцією, законами, нормативно-правовими актами, міжнародними договорами України;
- поважати права і свободи людини;
- обирати той захід, застосування якого призводить до найменш негативних наслідків;
- неухильно дотримуватися антикорупційного законодавства України;
- виявляти повагу до гідності людини;
- поводитися стримано, доброзичливо, відкрито, уважно, викликаючи повагу до поліції і готовність співпрацювати з нею;
- контролювати свою поведінку, почуття, емоції, не дозволяючи особистим симпатіям або антипатіям, дружнім почуттям або неприязні, недоброму настрою впливати на прийняття рішень і службову поведінку;
- мати охайний зовнішній вигляд, бути у встановленій формі одягу;
- дотримуватися норм ділового мовлення, не допускати використання ненормативної лексики;
- зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків;
- інформувати безпосереднього керівника про обставини, що унеможливають подальшу службу в поліції або перебування на посаді;
- дотримуватися субординації у стосунках з колегами, з повагою ставитися до старших за віком.

Поліцейський взаємодіє з населенням, територіальними громадами і громадськими об'єднаннями на засадах партнерства. Він зобов'язаний дотримуватися норм професійної етики, бути тактовним і доброзичливим, висловлювати вимоги, зауваження у ввічливій і переконливій формі, надавати можливість особі висловити власну думку, до всіх потерпілих виявляти повагу, охороняти їх безпеку і право на невторчання в особисте життя, бути коректним і об'єктивним, не погрожувати, не іронізувати, виявляти розсудливість, відкри-

тість, почуття справедливості, володіти комунікативними навичками, мати керівні й організаційні якості.

На особливу увагу заслуговують правила поведження із затриманими, оскільки особи, позбавлені волі, перебувають у вкрай вразливому становищі. Поліцейський не має права обмежувати свободу людини, крім як на підставах і в порядку, визначених законом. Він зобов'язаний пояснити затриманій особі підстави для затримання і ознайомити з правами, надати можливість захищати себе особисто і користуватися правовою допомогою захисника, повідомити про факт затримання третій особі, забезпечити надання медичної допомоги за необхідності, забезпечити повагу до затриманої особи. Життя і здоров'я людини є найвищою цінністю, тому поліцейський не має права принижувати честь і гідність, використовувати погрози, насилля, інші незаконні дії в роботі з потерпілими, свідками і підозрюваними, впливати на позицію невинного, спонукаючи до визнання ним ще не доведеної вини, сприяти наклепу на невинного або звинуваченню винного в більшому обсязі порівняно зі справжньою виною, використовувати необізнаність обвинуваченого в тих чи інших питаннях кримінального права і процесу, будувати процес на свідомо неправдивих даних чи свідченнях, виправдовувати скоєння злочину.

Згідно зі статтею 62 Конституції України [3], особа вважається невинуватою у скоєнні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у скоєнні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях і доказах, одержаних незаконним шляхом. Усі сумніви щодо вини тлумачаться на користь особи. Стаття 63 фіксує, що підозрюваний, обвинувачуваний чи підсудний має право на захист, а засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Суспільство і держава, безумовно, визнають необхідність покарання, але не повинні допускати жорстокості. Разом з тим важливо забезпечити невідворотність покарання, щоб кожний правопорушник відчував відповідальність за скоєний злочин.

Водночас слід завжди пам'ятати про принцип презумпції невинуватості, адже він спрямований на забезпечення права на справедливий суд і захист особи, яка підозрюється або обвинувачується у скоєнні злочину. Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположні свободи наголошує, що кожна людина має право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо її прав і обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти неї кримінального обвинувачення. Кожен, кого обвинувачено у скоєнні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки вину не буде доведено в законному порядку.

У своїй професійній діяльності представники органів досудового розслідування повинні об'єктивно, неупереджено оцінювати факти. Для отримання адекватної інформації, повного та всебічного розслідування справи необхідно мати розвинені комунікативні навички, застосовувати прийоми ефективної комунікації. Часто виникають ситуації, коли допитувана особа не володіє інформацією або приховує чи умисно спотворює її, або ж внаслідок суб'єктивної реконструкції матеріалу в пам'яті інформація не відповідає дійсності. Намагання досягти позитивного результату в розслідуванні злочину будь-яким чином, будь-якими засобами є абсолютно неприпустимим і аморальним. Органи досудового розслідування представляють державу на дуже відповідальній ділянці боротьби зі злочинністю: від їхніх дій і рішень залежить доля обвинувачуваних, їх родичів і близьких, тому вони не можуть бути байдужими до переживань людини, до її подальшої долі. Антигуманною є концепція, за якою розслідування – це боротьба слідчого з обвинувачуваним, що якоюсь мірою легітимізує порушення моралі, виправдовує провокації, одержання свідчень шляхом насилля, погроз, обману, уможливує надання пріоритетного значення виявленню обста-

вин, що роблять вину тяжчою, і, навпаки, ігнорування обставин, які виправдовують або пом'якшують вину. Представники органів досудового розслідування зобов'язані забезпечувати реалізацію прав осіб, які беруть участь у справі, під час допиту дотримуватися загальноприйнятих правил етикету, правових і моральних норм ведення протоколу. Повага, чуйність, доброзичливість надзвичайно важливі під час спілкування і з потерпілими, і зі свідками, і з рідними та близькими обвинувачуваних.

Сучасні європейські стандарти етичної поведінки поліцейського базуються на чотирьох основоположних принципах: 1) законності: всі дії повинні ґрунтуватися на положеннях закону; 2) необхідності: вони не повинні утискати або обмежувати права людини більше, ніж це необхідно; 3) пропорційності: їх вплив на права людини повинен бути пропорційним цілям; 4) підзвітності: ті, хто певним чином діє, повинні повною мірою нести відповідальність на всіх відповідних рівнях (перед громадськістю, урядом, судовою владою і в межах внутрішньої системи підпорядкування).

Усвідомлюючи важливість етичної складової, широкі громадські кола передових держав світу в другій половині ХХ століття ініціюють масове обговорення на міжнародних форумах проблем відносин правоохоронної системи і громадянського суспільства. Результатом такого обговорення є прийняття низки документів, якими керуються у своїй діяльності правоохоронці світової спільноти. Зокрема, Парламентська Асамблея Ради Європи приймає Декларацію про поліцію [4], Генеральна Асамблея ООН – Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку [5]. У цих документах зазначається, що під час виконання своїх обов'язків посадові особи з підтримання правопорядку повинні поважати і захищати гідність і права людини. За будь-яких обставин забороняються тортури й інші форми негуманного поводження.

Ключовим обов'язком співробітників правоохоронних органів є підтримання громадського порядку. Це вимагає постійного ретельного співвідношення прав та інтересів усіх груп населення. У розв'язанні будь-якої ситуації, пов'язаної з підтриманням громадського порядку, керівними принципами повинні бути попередження насильства і прагнення уникнути застосування сили. Обов'язковою умовою для цього є наявність правової бази, яка регулює громадський порядок, зокрема, публічні зібрання. Будь-які обмеження щодо зборів повинні базуватися на положеннях державного законодавства і не виходити за межі того, що є необхідним для забезпечення порядку. Повага до життя, свободи та особистої безпеки – визначальний пріоритет у діяльності поліції. У цьому зв'язку доречним буде наголосити на обов'язку захищати мирні збори від насильницьких дій інших осіб, наприклад, у разі альтернативних демонстрацій, представники яких вдаються до насильства. У тих же випадках, коли зібрання вважається протизаконним, але проходить мирно, правоохоронці повинні утримуватися від дій, які можуть призвести до ескалації ситуації, що може, ймовірно, закінчитися смертю людей або пошкодженням майна. У такому разі краще не вдаватися до розгону демонстрації. Але при цьому не виключається можливість подальшого судового переслідування організаторів та учасників у зв'язку з участю в протизаконному зібранні [6, с. 24–27]. У будь-якому разі, якщо діяти законно і точно спрямовувати дії проти ініціаторів і винуватців безпорядків, можна відновити контроль і розрядити ситуацію. В основі підходу, на якому базується спілкування між правоохоронцями та учасниками демонстрацій, повинно бути визнання того факту, що натовп складається з окремих осіб, а не є безликою масою. Конкретні дії проти окремих правопорушників не відображаються на ході демонстрації, оскільки не впливають на інших демонстрантів, які можуть безперешкодно продовжувати участь у зібраннях [7, с. 19].

У будь-якому разі в ситуаціях, які потребують заходів щодо підтримання громадського порядку, перевагу слід надавати таким методам, як переконання, перемовини та деес-

калація. Для того, щоб бути компетентними виконувати зазначені функції, правоохоронці повинні проходити підготовку щодо налагодження зв'язків з організаторами та учасниками демонстрацій, а також мати необхідну апаратуру зв'язку та вміти нею користуватися. Крім того, вони повинні бути забезпечені захисним спорядженням, яке обмежить необхідність застосовувати силу, і відповідною зброєю, застосування якої з меншою вірогідністю спричинить смерть людей. При цьому слід завжди пам'ятати, що в більшості випадків застосування зброї не буде сприяти відновленню миру і порядку, а, навпаки, буде нести в собі небезпеку посилити хаос. Її застосування повинно бути виключною мірою реагування в окремих ситуаціях, які загрожують людям смертю чи серйозними тілесними ушкодженнями, і коли всі інші заходи не спрацювали [6, с. 25].

У цивілізованих країнах поліцейські дотримуються беззаперечного принципу: вогнепальна зброя не є засобом, прийнятним для розгону натовпу, і ні за яких обставин правоохоронці не повинні стріляти в натовп [6, с. 41]. Зовнішній вигляд поліцейських не повинен бути загрозливим і не повинен ніяким чином сприяти створенню атмосфери ворожості. Цей досвід світового співтовариства щодо охорони правопорядку під час масових зібрань є особливо необхідним для України, яка орієнтується на європейську цивілізаційну модель у розбудові громадянського суспільства і правової держави. Проблема застосування сили та вогнепальної зброї працівниками правоохоронних органів має особливий резонанс у суспільстві. Те, як правоохоронці застосовують силу і вогнепальну зброю, здійснює безпосередній вплив на відносини між правоохоронними органами і суспільством у цілому, особливо коли застосування сили є довільним, надмірним або протиправним. Тому будь-які дії щодо охорони правопорядку, які порушують основні права людини, повинні виконуватися після ретельного зважування всіх «за» і «проти».

Коли для досягнення законної мети виникає необхідність застосування сили, наслідки такого застосування не повинні перевищувати важливість виконуваного завдання. Якщо таке трапиться, то застосування сили не буде пропорційним. У такому разі правоохоронці повинні розглянути можливість відступити і припинити досягнення своєї законної мети. Зокрема, слід зважати на небезпеку щодо сторонніх свідків. Діяльність правоохоронних органів повинна бути спрямована на мирне врегулювання конфліктів. Оскільки застосування вогнепальної зброї може спричинити смерть, його використання допускається лише в тому разі, якщо ця зброя застосовується для захисту від загрози смерті чи серйозного поранення.

До повноважень правоохоронної системи належить затримання підозрюваних. Важливим етичним принципом, яким мають керуватися правоохоронці, є принцип необхідності, який визначає, як, коли і де здійснювати затримання. Наприклад, щоб зменшити шкоду репутації людини, не варто проводити затримання на її робочому місці або привселюдно, за умови, звісно, що існує прийнятна альтернатива. Під час затримання представники правоохоронних органів зобов'язані забезпечити дотримання прав затриманого, а саме: інформування про причини затримання та права затриманого, забезпечення доступу до допомоги адвоката, повідомлення рідним, гуманне ставлення тощо. Будь-яка особа, яка стала жертвою незаконного арешту або утримання під вартою, повинна мати юридичні гарантії щодо дотримання права на компенсацію [6, с. 41–48].

Обшук і вилучення також мають відповідати керівним принципам законності, необхідності, пропорційності та підзвітності. Зокрема, під час проведення обшуку не варто вдиратися в життя людей більше, ніж це необхідно для досягнення законної мети. Правоохоронці повинні нести відповідальність за завдання зайвої шкоди під час обшуку і забезпечувати конфіденційність будь-якої інформації, отриманої під час обшуку.

У сучасному світі, технологічному та глобалізованому, правоохоронці все більше вдаються до таких методів спостереження, як фотографування, використання камер спостереження, перехоплення листів, телефонних дзвінків та Інтернет-чатів. Все це – засоби непомітного проникнення до найбільш сокровенної сфери людського життя. Отже, зростає необхідність правових гарантій щодо вибору способів спостереження. Державне законодавство й оперативні інструкції правоохоронних органів повинні бути сформульовані таким чином, щоб унеможливити довільне спостереження за громадянами і порушення принципу презумпції невинності [6, с. 49–52].

Одним із основних елементів обов'язків правоохоронних органів є надання захисту та допомоги людям, які цього потребують. Цей обов'язок набуває особливого значення стосовно тих осіб, які можуть зазнавати більш серйозної небезпеки дискримінації або експлуатації. До них можна віднести осіб, які не мають доступу до необхідних для виживання предметів та послуг першої необхідності, або тих, що не в змозі піклуватися про себе самі. У цьому зв'язку дуже важливо, щоб правоохоронці знали про групи в суспільстві, що мають зазначені вище ознаки, про потенційні небезпеки, які можуть їм загрожувати, а також про їх особливі потреби щодо захисту й допомоги [6, с. 27].

Перелічені вище етичні стандарти професійної діяльності правоохоронців випробувані багатолітнім досвідом європейської правоохоронної системи, ефективність якої не викликає сумнівів. Правоохоронна система є частиною суспільства, яка повинна не протистояти, а бути його гармонійною складовою. Саме цим визначається продуктивність роботи поліції як державної структури. І саме тому правоохоронна система України орієнтується у своїй діяльності на етичні стандарти передових країн світу.

Висновки. Професійна етика поліцейського покликана сприяти втіленню гуманістичного імперативу, встановити межі дозволеного і неприпустимого, обґрунтувати морально-професійний взірець поведінки. Основними координатами діяльності поліцейського повинні бути антропоцентризм, тобто ставлення до людини, її прав і свобод як до найвищої цінності, поєднання правової і моральної свідомості, розуміння соціальної спрямованості своєї професії, піклування про потерпілого, гуманне ставлення до підозрюваного, обвинувачуваного і підсудного, домінанта справедливості, законності, відповідальності перед суспільством і державою, культури.

У високорозвинених країнах світу в результаті діалогу між представниками громадянського суспільства і правоохоронної системи напрацьовано значний досвід щодо етичної поведінки правоохоронців під час виконання ними службових обов'язків. Аналіз роботи правоохоронних систем країн Європи показує, що ефективність службової діяльності поліції багато в чому визначається високими етичними стандартами. Такий досвід є неocenним для України, яка обирає для себе європейський вектор розвитку.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 02.12.2019).
2. Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16> (дата звернення: 05.12.2019).
3. Конституція України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 25.11.2019).
4. Резолюція Парламентської ассамблеї Ради Європи «Декларация о полиции». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_803 (дата звернення: 10.12.2019).

5. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282 (дата звернення: 15.11.2019).
6. Охрана правопорядка: международные нормы и стандарты. Женева, 2017. 72 с.
7. Применение силы в ситуации насилия. Женева, 2017. 64 с.

Бесчастный Виктор Николаевич,
доктор наук по государственному управлению,
доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4650-7371>

ЭТИЧЕСКОЕ ПОВЕДЕНИЕ ПОЛИЦЕЙСКИХ: ЕВРОПЕЙСКИЙ И ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ ОПЫТ

Статья посвящена азам профессиональной этики полицейских, анализу европейского и отечественного опыта, утверждению высоких моральных стандартов, прав и свобод, гуманизма, законности, правопорядка. В частности, утверждается, что основными координатами деятельности полицейских являются антропоцентризм, сочетание правового и нравственного сознания, понимание социальной направленности своей профессии, доминанта справедливости, законности, ответственности перед обществом и государством, культуры.

Ключевые слова: Национальная полиция Украины; профессиональная этика полицейского; этическое поведение полицейского; права и свободы; гуманизм; законность; правопорядок.

Beschastnyi Viktor,
Doctor of Law, Professor, Honored lawyer of Ukraine
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4650-7371>

ETHICAL BEHAVIOUR OF POLICE OFFICERS: EUROPEAN AND DOMESTIC EXPERIENCE

The article deals with the fundamentals of the professional ethics of police officers, the analysis of European and domestic experience, the strengthening of high moral standards, rights and freedoms, humanism, legality, law and order. It is argued that the main frame of reference of the police activities is anthropocentrism, i.e. the treatment of an individual, his/her rights and freedoms as the highest value, the combination of legal and moral awareness, the understanding of the social orientation of the police profession, the care of the victim, the humane treatment of the suspect, the accused and the defendant, the dominant idea of justice, legality, responsibility to the society and the state, of civility. The following principles of the police activities are emphasized: rule of law, respect for rights and freedoms, absence of any privileges or restrictions, prohibition of ill-treatment, legality, openness and transparency, political neutrality, equal partnership with the public, permanent character of policing. Policemen and women must show respect for human dignity, treat everyone fairly and impartially, strictly adhere to the anti-corruption legislation, behave in a restrained manner, considerately and benevolently thus arousing respect for the police and a willingness to cooperate. European standards are identified and researched: legality (all actions must be based on the provisions of the law), necessity (those actions must not suppress or restrict human rights more than is necessary), proportionality (the impact of police actions on human rights must be proportionate to the objectives of those actions), accountability (those who act in a certain manner must be fully accountable at all respective levels).

Key words: National Police of Ukraine; professional ethics of a police officer; ethical behaviour of a police officer; rights and freedoms; humanism; legality; law and order.

Надійшла до редколегії 15.12.2019